
Focus

Een lichtkring om het kruis

J. Hoek

N.a.v. dr. A. van de Beek, *Een lichtkring om het kruis. Scheppingsleer in christologisch perspectief*, Meinema – Zoetermeer 2014, 572 p., € 34,50 (ISBN 9789021143668).

Dr. Bram van de Beek, emeritus hoogleraar theologie van de Vrije Universiteit in Amsterdam en bijzonder hoogleraar van de Universiteit van Stellenbosch, Zuid-Afrika, heeft in het kader van zijn dogmatische serie *Spreken over God* opnieuw een vuistdik boekwerk gepubliceerd. Mijn leeservaring wil ik op twee manieren typeren.

Om te beginnen denk ik aan woorden die professor Flip Theron (1942-2010), betreurd vriend en collega van Van de Beek in Stellenbosch en veelgeciteerd in dit boek, mij eens mailde toen hij zojuist een lijvig theologisch werk had ontvangen:

‘So ’n nuwe boek laat my altyd dink aan my kinderdae toe my moeder nog self ons brood in die oond gebak het, en daardie heerlike geur wanneer dit pas uit die oond kom. Die botter wat dik opgesmeer word sodat jy jou tandemerke daarin kan sien. Na aanleiding van die prent “Babett’s feast” sou mens dit dalk as ’n soort “profesie” van die eskatologiese bruilof van die Lam kon bestempel.’ Zo heb ik inderdaad deze ‘nieuwe Van de Beek’ geconsumeerd als een copieuze maaltijd. Het is een verademing om in dit werk te lezen over de centrale plaats van Christus de Gekruisigde in schepping en geschiedenis, over de almacht van God tegenover allerlei min of meer verkapt marcionisme in huidige theologie en geloofsbeleving, over de concreet ingevulde eschatologische verwachting en de daarmee samenhangende vreemdelingschap op aarde, over de vrijheid van de christen en de plaats van het genieten in het leven van de pelgrims – waarbij allerlei kwalificaties over ‘het sombere calvinisme’ worden gelogenstraft – over de diepe betekenis van de sabbat enzovoorts. Telkens treft de scherpe typering van standpunten die door de kerkgeschiedenis heen (met ruimhartige aandacht voor de patres), alsook in de huidige theologische discussies worden ingenomen. Niet minder boeiend zijn trouwens de bijbels-theologische excursen. Ik acht het een goede zaak dat Van de Beek in zijn oeuvre als systematisch theoloog telkens in gesprek is met de bijbelse theologie.

Veel systematici kunnen daar een voorbeeld aan nemen.

Het tweede beeld dat bij mij opkomt na (her)lezing van het boek is dat van een gevaarlijke passentocht zoals je die in de ruigere gebieden in het Zuid-Afrikaanse landschap kunt maken. Je denkt dan bij de zoveelste haarscherpe bocht boven een diep ravijn: ‘Waar ben ik aan begonnen?’ en je houdt je hart vast voor wat er allemaal nog volgen zal. Intussen geniet je wel van bijzondere vergezichten en zou je de tocht niet hebben willen missen. In het navolgende zal ik twee van die scherpe bochten en diepe ravijnen nader benoemen.

Tweedeling tegenover driedeling

Van de Beek bedrijft theologie met hart en ziel. Met een variant op een autoreclame zou hij met recht kunnen zeggen: ‘*Ich lebe Theologie*’ en dan in het bijzonder wat bij hém *theology proper* is, namelijk de christologie in staurocentrische zin. In de passages over de eerste en de tweede Adam en over Gods voorzienigheid in verband met het lijden van de mensen brandt het harts-tochtelijke vuur het felst, naar mijn waarneming. Juist hier komt het diepste *Anliegen* van de auteur aan het licht. Op de pagina’s 149–153 ontvouwt Van de Beek zijn fundamentele bezwaren tegen de klassieke chronologische driedeling: staat der rechtheid – staat der zonde – staat der genade. Daartegenover plaatst hij de veel meer bijbels gefundeerde tweedeling Adam-Christus. Adam is de mens die als zodanig van meet af aan zondaar is. Van een *duplex cognitio hominis*, zoals bijvoorbeeld Calvijn daarover spreekt met duidelijk onderscheid tussen de mens vóór en de mens ná de zondeval, wil Van de Beek niet weten. Op een of andere manier wil hij wel vasthouden aan een zondeval, zodat schepping en zonde niet samenvallen – maar op dit punt uit hij zich herhaaldelijk op tegenstrijdige wijze. Immers, als er een zondeval heeft plaatsgevonden in onderscheiding van de schepping van de mens, dan moet er, hoe kort ook, een staat der rechtheid zijn geweest. Van de Beek wil echter beslist geen ruimte geven aan een paradijselijke oersituatie waarin de eerste mensen rechtschapen leefden tot eer van God. Niet minder dan vijf zwaarwegende argumenten dringen hem tot deze positiekeuze. Ik vat ze hier samen:

1. De gedachte aan een zondeval die God als Schepper min of meer overkomt, zet de almacht van God onder grote druk. Hoe kan Hij ooit door iets overvallen worden, hoe kan er iets buiten zijn regie vallen? Als het kwade in de wereld komt, dan moet dat ergens in relatie staan met Gods heilswil.
2. In een puur restitutiemodel (dus verlossing als herstel van de oorspronkelijk goede schepping, *restitutio ad integrum*) heeft de geschiedenis geen enkele zin, want ze had er eigenlijk niet moeten zijn. De ideale geschiedenis zou dan niets anders zijn geweest dan het afwachten van de expiratie van de proeftijd in het paradijs.

3. De opvatting dat de eerste mensen via het ‘werkverbond’ zelf hun eeuwig geluk hadden kunnen bewerken en verdienen, is volledig onbijbels. ‘De gedachte van het werkverbond is als zodanig al een miskenning van Gods eer’ (152).
4. Wanneer de mogelijkheid had bestaan dat de mens in gehoorzaamheid had volhard, zouden de incarnatie en het kruis er eventueel nooit zijn geweest. Dat zou leiden tot de opvatting dat heel de openbaring in Christus niet essentieel is voor de omgang van God met de mensen. Van Rulers idee van een christologisch en pneumatologisch intermezzo, en dus de opheffing van incarnatie en inhabitatie in het eschaton, is de logische consequentie van dit restitutiemodel.
5. De meest verstrekkende consequentie is dat de godsleer zonder christologie had gekund. Maar er is toch geen andere God dan die we leren kennen in Christus, de Gekruisigde? De hele triniteitsleer rust toch op Gods heilsdaden in de vleeswording van het Woord en de uitstorting van de Heilige Geest? Het Credo is toch niet maar alleen het belijden van een intermezzo dat helaas door een ernstige fout is opgetreden en dus beter voor altijd achterwege had kunnen blijven?

Hier bevinden we ons nu in zo’n gevaarlijke bocht langs een diep ravijn waar we de auto maar het beste stapvoets kunnen laten rijden. Het is goed en nodig om de argumentatie grondig te doordenken. In reactie op de vijf argumenten zou ik in elk geval met het oog op voortgaand gesprek de volgende vijf opmerkingen willen maken vanuit klassiek–gereformeerde optiek:

1. Dat op een staat der rechtheid een zondeval volgt, is voluit de verantwoordelijkheid van de oorspronkelijk goed geschapen mens. Toch is ook waar dat Gods regie over alles gaat. We doen er volgens mij goed aan stil te houden bij de paradox dat de zondeval God niet overviel en als een schakel was besloten in zijn besluit, terwijl Hij toch de zonde *als zodanig* niet heeft gewild en de vrijheid van de mens niet heeft aangetast. Van de Beek gaat een beslissende stap te ver als hij impliceert dat God de zonde heeft gewild om zich te kunnen openbaren als de gekruisigde Christus. Hier doet zich het gevaar voor dat God verantwoordelijk wordt gesteld voor het kwaad en dat daarmee de grens naar het monisme wordt overschreden. Verschillende passages in het boek van Van de Beek zijn in dit opzicht naar mijn mening op het randje of gaan zelfs over de schreef.

2. Een puur restitutiemodel schiet inderdaad tekort. Bij God is het einde meer dan het begin en het avondlied rijker dan de morgenzang. De schepping was goed als begin, maar kon rijpen en doorgroeien of transformeren naar de nog

veel betere situatie van de voleinding. Adam en Eva hadden bijvoorbeeld sterfelijke lichamen die in de weg van trouw aan de Schepper onsterfelijk zouden zijn geworden (zie 1 Kor. 15:45-47). Zo zou ook zonder zondeval de kennis van de drie-enige God hebben kunnen rijpen. Het heeft geen zin hierover te speculeren, maar het is evenzeer onjuist om deze mogelijkheid categorisch uit te sluiten.

3. Het verbond van God met Adam en zijn vrouw kan het best worden aangeduid als 'levensverbond'. God was hun leven. Aan Hem verbonden blijven, betekende voor hen eeuwig leven. Zich van Hem afscheiden door de zonde betekende de levensdraad doorsnijden (zo artikel 14 NGB). Dit heeft niets te maken met werkheiligheid of prestatiebeloning, zoals Van de Beek suggereert. Handhaving van de idee van een 'staat der rechtheid' hoeft evenmin iets van doen te hebben met zelfverheerlijking van de mens of met de gedachte dat mensen door hun goede werken de hemel zouden hebben kunnen verdienen (435, 436). Dit is echt een karikatuur. Het gaat er juist om, zoals bijvoorbeeld uit de vragen en antwoorden 6, 7 en 9 van de Heidelbergse Catechismus blijkt, volstrekt helder te maken dat de Schepper niet verantwoordelijk is voor het kwaad. En dat maakt de aanklacht tegenover de mens alleen maar sterker: hij kan zich op geen enkele wijze verschuilen achter Gods raad.

4. Nu de zonde feitelijk haar intrede heeft gedaan, blijven incarnatie en inhabitatie definitief realiteit, als openbaring van Gods liefde en genade. De gedachte van een messiaans intermezzo is onnodige speculatie en niet gebaseerd op bijbelse gegevens. God is één en eenduidig, maar de mogelijkheden van zijn openbaring zijn onbegrensd. Het past ons echter niet te betwijfelen of de drie-enige God zijn liefde en genade ook onder andere omstandigheden had kunnen openbaren.

5. Inderdaad kennen wij, gevallen zondaren, de drie-enige God ten diepste in de gekruisigde Christus. Vast staat echter dat Gods wezen op geen enkele manier aangetast is door de zonde. Hij is van eeuwigheid die Hij is, ook al zou er nooit een schepping of een zondeval zijn geweest. God is niet essentieel veranderd door te scheppen of door mens te worden. Het lijden behoort niet tot de essentie van God.

Gods voorzienigheid en verborgenheid

Een tweede spannende bocht doet zich voor waar Van de Beek schrijft over de voorzienigheid van God in verbinding met het lijden van Christus aan het kruis. Een kernuitspraak in dit verband lezen we op pagina 428: 'Een christo-

logie die alleen bestaat uit een antwoord op de zonde van de mens schiet tekort.' Dat zal waar zijn, maar het kruis is toch voornamelijk te zien in samenhang met de zonde en niet met een intrinsiek defecte schepping. Het gereformeerde belijden leert dat Christus aan het kruis heeft geleden vanwege de toorn van God tegen de zonde van het hele menselijk geslacht. Hij droeg in het bijzonder plaatsvervangend de straf van degenen die Hem door de Vader gegeven zijn, zijn uitverkoren bruidsgemeente (Dordtse Leerregels, hoofdstuk 2). Hierover lees ik bij Van de Beek helaas te weinig. Daarentegen omschrijft hij het kruislijden van Christus als het dragen van de gebrokenheid van al de mensen en heel de schepping. 'Het gaat om wat mensen ondergaan, ver boven en buiten hun schuld' (428). Als Christus sterft aan het kruis, dan sterft in Hem volgens Van de Beek 'de mensheid, met al haar vragen, met al haar lijden, met al haar schuld, met het *malum naturale* en het *malum morale*. Zij sterft daar één van ziel met God, in het menselijke vlees door Gods Woord dat vlees geworden is.' En vervolgens staat dan de mensheid op in een nieuwe schepping. Ik houd bij deze speculatieve beschouwingen mijn hart vast, omdat in deze formuleringen universeel over de mensheid wordt gezegd wat in het Nieuwe Testament exclusief over de gemeente, over de gelovigen in Christus, wordt gezegd.

Een en ander wordt verder uitgewerkt in het meest aangrijpende hoofdstuk van het boek wat mij betreft, hoofdstuk 11, 'Schouwspel van Gods heerlijkheid'. Op pagina 446 stelt de auteur dat de roep van Christus aan het kruis 'mijn God, mijn God, waarom hebt Gij Mij verlaten?' de woorden zijn van tallozen die lijden in deze wereld. God zou ook voor hen afwezig zijn zoals Hij dat voor Christus op Golgotha was. Kan zo de uniciteit van het lijden van Christus nog wel gehandhaafd blijven? Het moet toch duidelijk zijn dat er nooit iemand zo geleden heeft als de Zoon van God, die op Golgotha moest dragen wat niemand die uitsluitend mens was dragen kon: de toorn van God tegen de zonde? Trefzeker zegt de Heidelbergse Catechismus in antwoord 44 dat de gelovige mag weten dat Christus hem (haar) juist vanwege de helse kwelling die Hij heeft doorstaan, van de helse benauwdheid en pijn verlost heeft. Niet zonder de nodige kwalificaties kan worden gesteld dat Christus nog steeds lijdt in de slachtoffers wereldwijd. Zijn lijden is volbracht, Hij is boven het lijden uit. Pascal zei dat Hij in doodsnood is in zijn gemeente. Maar tegelijkertijd is Hij als het Hoofd in de hemelse heerlijkheid en zijn gemeente valt bovendien niet samen met de mensheid. Het is naar mijn overtuiging onjuist om te zeggen dat enig slachtoffer in deze wereld hetzelfde ondergaat wat Christus ondergaan heeft, omdat elk menselijk lijden niet slechts *gradueel*, maar *principiëel* verschilt van het unieke lijden van het Lam van God. We kunnen dus niet stellen dat we het bittere raadsel van Golgotha terugzien in de

bittere raadsels van miljoenen slachtoffers. Wat we daarentegen wel kunnen zeggen is dat dankzij het unieke bittere raadsel, het eenmalige ‘waarom’ van Christus, hoop gloort te midden van de wanhoop van de miljoenen slachtoffers van deze wereld. Daarbij zou ik de gezegende uitwerking van Christus’ offer aan het kruis niet willen en durven beperken tot de bewust gelovigen, maar aan de andere kant ook willen blijven waken tegen tendensen van alverzoening. De hele *applicatio salutis*, de aandacht voor de persoonlijke toe-eigening van het heil door het in-werk van de Geest, ontbreekt in dit boek. Dat is een gemis omdat daarmee een wezenlijk aspect van de christologie in samenhang met de pneumatologie ontbreekt. Is de Heilige Geest niet uitgestort om als de Trooster te midden van veel aanvechting rond Gods verborgenheid toch zijn nabijheid te doen ervaren?

Huiswerk

Mijn kritische vragen en opmerkingen zijn zeker niet bedoeld om mij gemakkelijk af te maken van de uitdaging die dit nieuwe boek van deze originele en erudiete systematisch theoloog betekent. Van de Beek vraagt er juist als katholiek-gereformeerd theoloog die het Credo van de kerk der eeuwen wil omarmen, met recht om gehoord te worden. In geding is de voor het christelijk geloof zo essentiële bezinning op de grote vragen rond het kwaad in deze wereld en op de waarachtige troost voor allen die lijden. Ten diepste gaat het om het rechte zicht op God, zodat wij Hem volkomen kunnen vertrouwen en Hem geen ongerijmde dingen toeschrijven. In deze theologische worsteling weet ik mij met Van de Beek diep verbonden, alsook in zijn hartstocht om Christus als de Gekruisigde in alles centraal te stellen. Dit boek geeft ons veel huiswerk, stof tot denken en aanleiding tot diepgaande gesprekken. Graag wil ik samen met de auteur dankbaar genieten van de maaltijd des Heren, al ga ik liever minder dicht dan hij langs de afgronden en ravijnen.